

ОСВОЄННЯ МІФОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ ДИТЯЧОЮ МІСЬКОЮ СУБКУЛЬТУРОЮ: МЕДІУМІЧНІ ПРАКТИКИ

Юлія Буйських

УДК 398.47-053.6

Дитячі медіумічні практики, що побутують у місті, є одним з найяскравіше виражених способів освоєння дитячою субкультурою міфологічного дискурсу. У статті висвітлено явище «викликання» надприродних істот у дитячій міській субкультурі кінця 80-х — середини 90-х років ХХ ст. (на прикладі української міської традиції). Воно розглядається як таке, що перебуває на межі гри, міфології, магії. Запропоновано типологію медіумічних практик, розглянуто їхній персональний склад, проаналізовано функції.

Ключові слова: дитяча субкультура, медіумічні практики, дитячі «викликання», спіритичні сеанси, міфологічний персонаж.

Детские медиумические практики, бытующие в городе, являются одним из наиболее ярко выраженных способов освоения детской субкультурой мифологического дискурса. Статья освещает явление «вызывания» сверхъестественных существ в детской городской субкультуре конца 80-х — середины 90-х годов ХХ в. (на примере украинской городской традиции). Оно рассматривается как такое, что находится на стыке магии, мифологии, игры. Предложена типология медиумических практик, рассмотрен их персональный состав, проанализированы функции.

Ключевые слова: детская субкультура, медиумические практики, детские «вызывания», спиритические сеансы, мифологический персонаж.

Children's spiritual intermediary practice existing in the cities is one of the most strong and expressive ways of mastering the mythological discourse by children's subculture. The article enlightens the cultural appearance of *evocation* of supernatural entities in urban children's subculture in the late 1980s to mid-1990s (by way of example of Ukrainian urban tradition). The phenomenon is considered to be the closest to the point where game, mythology and magic converge, featuring elements of each of them. The typology of various spiritual intermediary practices has been proposed and the composition of those characters who act through the *evocations* has been examined. The main functions of the practices have been analyzed as well.

Keywords: children's subculture, spiritual intermediary practice, children's *evocation*, spiritualistic séance, mythological character.

Дитяча субкультура є однією з найбільш репрезентативних міських малих соціальних груп, досвід осмислення якою міфологічного й танатологічного дискурсу є перспективним напрямом для вивчення.

Дитяча спільність як самостійне соціокультурне утворення є частиною родини і «дорослого соціуму», але водночас існує окремо від світу дорослих. Як влучно вказує А. Топорков, якщо в традиційному суспільстві діти були включені в культуру дорослих, то для сучасності характерна істотна незалежність, самостійність дитячої субкультури загалом і дитячого фольклору зокрема [13, с. 15]. Як і кожній групі субкультурного характеру, дитячій субкультурі притаманні: своєрідний дух корпоративізму, групова самобутність, норми спілкування і поведінки тощо. Крім того, як будь-яка субкультура, дитяча виробляє власні

механізми освоєння навколишнього простору, захисту (у даному випадку захисту від дорослого світу) і способи соціалізації, створюючи свої фольклорні тексти. Останні є невід'ємною складовою урбаністичного фольклору й охоплюють такі жанри, як: лічилки, загадки, дражнилки, анекдоти, садистські віршики, «страшилки», «викликання» духів та ін. [14]

Тривалий час основну увагу українських дослідників було зосереджено на вивченні традиційної сільської родини, у тому числі субкультури дитинства як однієї з її складових. Питання дослідження повсякденності дитини, дитячої ігрової та святкової культури, дитячої міфології в контексті вивчення міської родини та урбаністичної культури загалом в українській історіографії майже не розроблені.

Теоретичним підґрунтям пропонованого дослідження слугують класичні праці А. Дан-

деса [7], М. Армітаджа [19] та Д. Нордера [22]. На пострадянському просторі в середині 1990-х років почали з'являтися публікації, присвячені дитячим «страшилкам» та медіумічним практикам. Насамперед ідеться про праці російських етнологів і фольклористів М. Байдуж * [1; 20], С. Борисова [2–4], К. Бичкової [6], С. Лойтер [8], М. Чередникової [16; 17], А. Соловйової [11], А. Топоркова [12; 13], О. Трикової [14] та інших, а також психолога М. Осоріної [9]. Крім того, існують розробки у цій сфері і литовських фольклористів [див.: 18; 21].

Серед різноманіття явищ, які функціонують у дитячій субкультурі сучасного великого міста, для розгляду нами було обрано ті, які, на нашу думку, найбільше наближені до межі гри, міфології та магії, поєднуючи в собі елементи кожної з них. Це медіумічні практики дітей — так звані дитячі «викликання» надприродних істот, а також споріднені з ними спиритичні сеанси. Як свідчать сучасні дослідження, дитячі «викликання» поширилися по всій території колишнього СРСР приблизно наприкінці 70-х — на початку 80-х років ХХ ст. Вони стали характерним явищем шкільного побуту та фольклору і зберігалися принаймні до початку 2000-х років [13, с. 20; 16, с. 65].

Пілотне дослідження охарактеризованого явища з використанням первинних інтерв'ю було опубліковано 2013 року [5]. Його основу становили інтерв'ю — особисті наративи, записані нами від респондентів здебільшого нашого покоління — кінця 1970-х — початку 1990-х років народження, з різних міст України. До запропонованої праці додано нові записи, а також матеріали Марії Маєрчик, зібрані нею в Києві та Одесі 2004 року **. Для аналізу було відібрано двадцять одне найбільш репрезентативне інтерв'ю, що міс-

ить інформацію про «викликання» різноманітних надприродних істот: гнома, домовика, відьми, лепрекона, Пікової Дами, Пікового Валета, Кривавої Мері, а також відомих особистостей: Л. Толстого, М. Гоголя, О. Блаватської та ін.

Зауважимо, що нам складно вести мову про сучасний стан традиції дитячих «викликань»: зокрема, чи побутують вони взагалі, яких персонажів викликають міські діти сьогодні, оскільки таких досліджень не проводилося. Можливо, традиція дитячих «викликань» нині переживає стан редукції і втратила свою масовість. Зокрема, за спостереженнями О. Трикової, за радянської доби, коли в офіційній культурі тотальну заборону було накладено на сферу катастрофічного, страшного, жахаючого, потреба в страшному в дітей та підлітків задовольнялася завдяки побутуванню «страшилок», пік популярності яких припав на 70–80-ті роки ХХ ст. [14]. Нині цей потяг до сфери страшного перестав бути забороненим і забезпечується за допомогою усіляких джерел, які сьогодні пропонують індустрія кіно і комп'ютерних ігор, література. Можливо, така доля спіткала й дитячі медіумічні практики, проте це вимагає окремого дослідження. Тут пропонується розглянути явище дитячих «викликань» і спиритичних сеансів середини 1980-х — кінця 1990-х років, а також комплекс пов'язаних з ними міфологічних уявлень і магічних практик. Видається доцільним на матеріалах сучасної української міської традиції виявити типологію способів «викликання» надприродних істот, їхні функції та персональний склад.

Очевидно, що форми дитячого дозвілля, пов'язані зі сферою страшного, зокрема так звані «ігрові оповідання» — «лякалки» («страшилки»), усілякі страшні історії, «викликання» надприродних істот і спиритичні сеанси, — були таємними і, як правило, приховувалися від дорослих членів сім'ї, відтворюючись в особливих, «потаємних» місцях. Таке проведення часу вже саме по собі мало характер гри, адже «різного роду звернення

* Складаю щире подяку М. Байдуж за надану можливість читати її неопубліковану статтю.

** Складаю щире подяку М. Маєрчик за можливість використання її польових матеріалів.

до міфологічних істот у повсякденному побуті поза контекстом віри... — поширена форма ігрової поведінки» [10, с. 140]. Власне, дитячі «викликання» також можуть бути названі своєрідним таємним святом, зрозумілим і відкритим тільки вузькому колу посвячених — дітей. Стосовно цього ми дотримуємося тези Й. Хейзінги про схожість гри і свята на основі їх виключення з «повсякденного» життя, радісного відтінку діяльності, поєднання визначеності й свободи одночасно [15, с. 34]. Граючи в контакти з потойбічним світом, тобто викликаючи «звідти» різноманітних істот з метою поставити запитання, побачити щось жахливе і заборонене, дитина тим самим освоює сферу страшного, а також сферу смерті, оскільки викликані міфологічні персонажі могли заподіяти шкоду, як буде видно з наведених далі прикладів.

На основі наявних матеріалів можна чітко виокремити два типи дитячих (насамперед дівочих) медіумічних практик: перший — власне «викликання» міфологічних персонажів, другий — спіритичні сеанси класичного зразка, які проводилися в містах ще в ХІХ ст.

Результати наявного інтерв'ювання ми представили в таблицях (див. табл. 1–3). Переважна більшість інформантів походить з маленьких містечок чи сіл. З великих міст,

обласних центрів — Київ, Одеса, Запоріжжя, Вінниця — походить лише сім респондентів. Усі опитувані жіночої статі. Більшість зараховують себе до українців, наявні також четверо росіянок і одна болгарка.

Отже, розглянемо дві групи дитячих медіумічних практик послідовно.

1. «Викликання» міфологічних персонажів. Контакти дітей з низкою міфологічних персонажів здійснюються за допомогою магічних ритуалів, які вимагають певної локалізації, хронологічних меж, атрибутики, вербалізованих структур. Явище «викликання» передбачає деяке загальне знання [16, с. 66], яке ґрунтується на колективній пам'яті. Згідно із записаними текстами, діти дізнавалися про «викликання» у дворі, дитячому садочку, школі, улітку в таборі, від сусідських дітей тощо і долучалися до ігор, тому що «так робили всі». За словами деяких респондентів, важливішим був навіть не особистий досвід «викликання», а саме відчуття співпричетності до дійства. Тобто це явище ставало важливою складовою соціалізації дитини, належності її до субкультурної групи. Наведемо приклади текстів: «<...> *когда вызываешь матюкливого гномика, надо, чтобы в комнате или в подъезде было темно, и привязываешь веревочку возле двери, чтоб споткнуться.*

Таблиця 1

Інформанти 1960–1979 років народження

Рік народження	1960	1974	1975	1979
Місце народження / проживання до 17 років	м. Кіровоград	м. Березівка Одеської обл.	м. Мелітополь Запорізької обл.	с. Красногорівка Великобагачанського р-ну Полтавської обл.
Національна самоідентифікація	українка	українка	росіянка	українка
Персонажі	О. Блаватська	домовик, чортик	Пікова Дама, «матюкливий гномик», духи	Сталін, духи

Інформанти 1981–1989 років народження

Рік народження	1981	1981	1983	1985	1986	1986	1987	1987	1988	1989
Місце народження / проживання до 17 років	м. Токмак Запорізької обл.	м. Виноградів Закарпатської обл.	м. Краснодон Луганської обл.	с. Великий Дальник Біляївського р-ну Одеської обл.	с. Виноградне Болградського р-ну Одеської обл.	м. Харцизьк Донецької обл.	м. Валки Харківської обл.	м. Одеса	м. Вінниця	м. Київ
Національна самоідентифікація	українка	українка	росіянка	українка	болгарка	українка	українка	росіянка	українка	росіянка
Персонажі	Пікова Дама, «матюкливий гномик», М. Гоголь, М. Толстой	гноми	духи	Пікова Дама, домовик	домовик, Святий Дух, «жувальний король», «суджений-ряджений»	Пікова Дама, «матюкливий гномик»	«матюкливий гномик»	Пікова Дама, відьма, Пасха	Пікова Дама, відьма, лепрекон	Пікова Дама, Піковий Валет, Кривава Мері, «матюкальний», лепрекон

Інформанти 1990–1994 років народження

Рік народження	1990	1991	1991	1992	1993	1994
Місце народження / проживання до 17 років	м. Макіївка Донецької обл.	м. Київ	м. Нові Санжари Полтавсь- кої обл.	м. Запоріжжя	Запорізь- ка обл.	м. Запоріжжя
Національна самоіденти-фікація	українка	українка	українка	українка	українка	українка
Персонажі	«матюкливий гномик», «гномик-ласун», Пікова Дама	Валет, Пікова Дама, гном, «гном-ласун»	Пікова Дама	гноми, «матюкливий гном», Пікова Дама	«матюкливий гном»	Пікова Дама

Ну, и говоришь <...>: “Приди, приди, приди” <...> должен послышаться шорох и какое-нибудь неприличное слово – это как бы матюкливый гномик. Ну, такого никогда не было. Еще какой-то был один гномик, я не помню, какой именно – там надо было конфетку привязывать <...> и она по идее потом мокрая должна быть: облизывал. Еще была Пиковая Дама <...> берешь осколок зеркала и помадой рисуешь лесенку и тоже говоришь там какие-то такие слова, типа: “Приди к нам, пожалуйста”. Ну, и она как бы начинает спускаться по лесенке. Очевидцы говорят, что действительно спускалось какое-то белое пятнышко <...>» (МР); «Это было в пионерском лагере, где-то лет в 10–12. Значит, тихий час, все сидят на кроватях и с такой правдоподобностью рассказывают, что кто-то из их друзей кого-то вызывал и приходил маленький гномик <...> и с таким наслаждением его описывают, как будто бы они действительно его видели <...> и все реально верили, что сейчас вот какой-то гномик откуда-то полезет <...> мы выбирали смельчаков, чтобы там накрылись одеялом

<...> вызывали гномика, Пиковую Даму, духов каких-то тоже вызывали <...> но больше наслаждения ты получал от пересказов, что вот кто-то вызывал, кто-то кого-то видел <...>» (МЛ); «<...> нам с сестрой было лет 8–10. Одна девочка со двора съездила в пионерский лагерь летом и она говорит: “Давайте-ка погадаем <...> вызовем матюкливого гнома”. Для нас это казалось гадание, ну, запретное что-то, без всякого взрослого присутствия. Мы собрались в темном соседнем подъезде, это было днем, когда родители были на работе. Взяли две ниточки потолще, завязали на них узелки <...> гномик должен был спотыкаться об эти узелочки и материться. И натягивали их, завязывали ниточки на пальцы <...> и все дружно говорили: “Матюкливый гномик, появись!” – три раза надо было сказать. Должна была ниточка проседать – это матюкливый гномик пошел. Нам было страшно, ведь это было в темноте. Понятное дело, что это та девочка двигала пальцами потихоньку, чтоб нитка прогнулась. И тут эта девочка начинает говорить <...> мы напря-

лись, а это материлась девочка, и когда мы поняли, то начали дико орать и смеяться! <...> Пиковая Дама — это зеркало, рядом с ним карту, зеркало должно было запотеть — вот она идет, тоже в темной комнате сидели и говорили: “Пиковая Дама, появись!” Смысл ее вызывания я не поняла, но все испугались <...> мы потом плохо спали ночью. Нас страшили старшие девочки, что дух может остаться и ночью тебя пугать, а эта Дама даже может душисть» (АП); «<...> это было во дворе, поскольку нам надо было найти укромное место <...> можно было вызвать так называемого “матюкальника” <...> надо накрыться каким-нибудь полотенцем или еще чем-то, потому что по всем стенам, по полотенцу и по всему будут написаны ругательные слова <...> нас было человек восемь, в основном девочки <...> а Пиковую Даму вызывали в лагере. И там, ну, вот в комнате, собственно говоря, когда уже дежурные легли спать, бралось определенное количество, у нас с собой были свечи <...> и надо было два зеркала <...> перед зеркалом становишься со свечкой, одно зеркало должно быть сзади, другое — впереди <...> должна была быть эта карта <...> вот ты смотришь в одно зеркало и когда ты увидишь Пиковую Даму сзади, надо было еще прочитать там какое-нибудь заклинание, вроде так: “Мы вызываем Пиковую Даму” и так далее. Но это в основном делалось индивидуально: то есть один человек говорит это, а все остальные просто смотрят <...> часть народу визжала очень сильно, когда как бы кто-то стоял и ты не видишь: видит он в зеркале кого-либо или нет, а он может соврать: “О-о, я вижу Пиковую Даму!” И, собственно говоря, крики, вопли <...> мне даже казалось, что я видела. Я не видела женщину, я видела просто какую-то тень <...> Кровавую Мэри надо вызывать: один человек в одной комнате, и это обычно делалось перед зеркалом в туалете <...> ты подходишь к зеркалу,

стаешь, должны гореть там две свечи, говоришь: “Кровавая Мэри!”, оборачиваешься вокруг себя, “Кровавая Мэри”, оборачиваешься вокруг себя, “Кровавая Мэри”, и снова оборачиваешься. Потом должна появиться Кровавая Мэри и тебя убить <...> тебе страшно, но потом это, естественно, заканчивается шутками <...> у нас тоже во дворе <...> рассказывали, что если вызвать лепрекона, можно найти горшочек с золотом <...>» (АС); «<...> нам було років по 5—6, ми визивали матірнього гноміка. Ми зачинилися в туалеті, треба було, щоб обов'язково було темно, взяли дзеркало, на яке видушили зубної пасти <...> десь хтось почув, що так викликають матірнього гноміка: давайте і ми собі викличем <...> була тільки дівоча компанія <...> страшно було, бо ти ж не знаєш, що буде, тобто все одно очікування, що він прийде <...> і ніби його сліди були на дзеркалі, ну, ніби він як походив по тій пасти зубній <...> але я не знаю, чи то хтось з дівчат, може, робив пальцями <...> головним було, що він має прийти і поматюкати» (АН); «<...> були тільки дівчата <...> ми заходили в темний під'їзд, хтось один стояв на шухері ззовні, а решта всі всередині. Тоді всі малювали крейдою коло і в це коло ставили камінчик. І далі треба було всім разом три рази сказати <...> “Пиковая Дама, появись!” І на третій раз іноді не встигали говорити — так лякалися. На третій раз вважали, що якщо сказати, то вона має з'явитися або, може, хтось побачить, або камінчик перевернеться — значить вона з'явилась. Ну, зазвичай або хтось спускався по сходах, або хтось лякався і всі вибігали з криком, але взагалі ми Пикову Даму дуже боялися: ми думали, що вночі якщо подивитись в дзеркало, можна її побачити, от, що це такий образ, схожий до образу відьми, і боялись <...> а один раз я пішла з батьками в гості <...> там був хлопець <...> старший від мене. І от ми з ним викликали лепрекона <...> він мене вчив, а я боялась страшенно <...>» (ТМ).

Як бачимо, «героями» дитячих «викликань» є насамперед персонажі різних міфологічних систем: загальноєвропейський гном, ірландський лепрекон і набагато пізніший персонаж міських легенд — Кривава Мері. Пікова Дама не є міфологічним персонажем у класичному розумінні, проте володіє всіма його ознаками [докладніше див. 13, с. 17–19]. До того ж респонденти самі порівнюють Пікову Даму з деякими персонажами української «нижчої» міфології, зокрема з відьмою.

Приманювання будь-якого духу, «викликання» його з «іншого» світу реалізується за допомогою предмета-медіатора, у якому прослідковується зв'язок з образом міфологічного персонажа: свічки, дзеркало, крейда, помада, туалетна вода (духи), цукерки, певна гральна карта, нитка, чашка води або чаю.

Важливим є також дотримання етикетних норм спілкування з духом, передусім створення відповідних умов для його появи за допомогою згаданих магічних атрибутів. Далі — «викликання» його за допомогою вербальної формули. У деяких текстах фігурують заборони сміятися або говорити під час ритуалу; також наголошується на необхідності бути поряд один з одним чи триматися за руки.

Джерела знань про цих персонажів можуть бути найрізноманітніші — як література і кіноіндустрія, так і основне джерело: безпосередня передача знання від дитини до дитини. За словами А. Топоркова, дитяча міфологія «є сучасною, тобто функціонує в рамках безрелігійного індустріального суспільства ХХ ст.», і водночас «творчість сучасних дітей якимось чином відтворює суттєві риси традиційних міфологій, з якими вона, однак, явно не пов'язана генетично» [12].

Медіумічні практики дітей мають і свій особливий хронотоп. Так, заслуговують на увагу самі локуси, у яких відтворюються «викликання» (так само, як і тексти дитячих «страшилок»): темна кімната, туалет, під'їзд, кімната в піонерському таборі, а також особливий період: тиха година, час, коли батьків немає вдома. Якщо наявні умови не відпові-

дають «викликанню», їх створюють, наприклад, накриваючись ковдрою (рушником). Тобто це свого роду «межові» локуси всередині квартири, сімейного обжитого світу, що маркуються як страшні, або ж місця за межами «свого» простору, на які дорослими накладено заборону відвідування — під загрозою покарання. На думку І. Разумової, існують місця, які в дитячому сприйнятті наділяються властивостями особливої привабливості, таємничості, придатності для ігор, до того ж приховані від очей дорослих: коридори, комірчини, горища тощо [10, с. 149–150]. Згідно з Й. Хейзингою, винятковість і відособленість гри виявляються характерним чином саме в таємничості, якою гра себе оточує: «уже маленькі діти підвищують принадність своїх ігор, роблячи з них “секрет”. Це гра для нас, а не для інших... усередині сфери гри закони і звичаї світу повсякденності сили не мають» [15, с. 23]. Такі страшні й секретні місця для практик «викликання» діти обирають не випадково. Як констатує психолог М. Осоріна, колективне відвідування «страшних місць» є «однією з найбільш ранніх спроб самостійного дослідження та емоційного проживання значущих елементів навколишнього середовища і формування дитячого міфу про світ». Вона зазначає, що з п'яти-шести років діти навмисно відвідують «страшні місця» поза домом, щоб постояти «на кордоні знайомого й обжитого денного світу і входу в інший світ» та відчути «екзистенційний жах», який із часом переростає в категорію «жахливо цікавого» [9].

Часто в аналізованих текстах трапляється опис пережитого відчуття, яке можна сформулювати так: «і страшно, і смішно», «страшно, але цікаво», «страшно, але захоплює». Майже всі респонденти зауважували, що «викликання», незважаючи на пережитий страх зустрічі з інферальною істотою і побоювання покарання з боку дорослих, у результаті супроводжувалися сміхом і дружніми веселоцями, як і під час інших ігор. Сама комунікативна ситуація ніби створювала необхідні умови для успішної реалізації функ-

дій явища «викликання». Тобто пережитий разом страх і наступна розрядка зближували дітей емоційно, а перебування разом у забороненому, темному, «страшному» просторі, який ніби стискався під час проведення ритуалу (діти бралися за руки, ставали ближче один до одного), об'єднувало групу викликаючих і фізично. Як результат, до дитини приходило розуміння того, що здійснювати щось заборонене і боятися разом — це цікава, захоплююча гра.

2. Спиритичні сеанси. Якщо власне «викликання» різних міфологічних персонажів не має на меті щось дізнатися, зазирнути в майбутнє, знайти відповіді на нагальні питання, то спиритичні сеанси, за словами інформантів, найчастіше здійснювали з конкретною метою: отримати відповідь на певне питання, навіть якщо останнє мало жартівливий характер.

Найцікавішим нам видається текст, записаний від респондента старшого покоління, який відображає особливості історичної дійсності в СРСР у середині 1980-х років і її сприйняття тодішньої молоддю: «<...> ми визивали дух Блаватської <...> я вчилася в Кіровограді, Кіровоградський педуніверситет <...> із Литви приїхав студент, з яким я дружила, і от він привіз відбитки праць Блаватської <...> тоді підпільні такі, заборонені <...> і він розповідав нам про Блаватську <...> одного разу, гадаючи <...> ми вирішили, що ми будемо не на долю, а на майбутнє — про те, що буде з нашою долею, нашою роботою, з країною <...> і керував цим всім цей прибалтієць, це ж були більші вільні люди на той час <...> було блюдечко, стрілочка, такий білий аркуш паперу великий, посередині блюдечко стояло. А потім біля кожного <...> від цього блюдечка стрілочка малювалася. І, наприклад, задавалося якесь питання і всі напружено мали думати над цим питанням <...> а тоді оце блюдечко <...> спочатку воно ніби стояло на місці, а потім таке відчуття, що воно ніби зсунулося, але уже коли воно дійсно почало їздити туди-сюди, це для нас була така

ейфорія! Перший раз, коли ми це побачили, ми злякалися <...> отакий стіл великий стояв і аркуш паперу лежав — ніхто не міг рухати!» (ЛБ).

Очевидно, що в цьому випадку носієм інформації про спиритичний сеанс, а також джерелом знань про заборонену літературу є прийшлий, чужа людина ззовні — житель Литви, який у тій спільноті провінційного міста асоціювався зі свободою, про яку тоді ще не говорили вголос. У згаданому випадку «викликання» духу відомого філософа й містика О. Блаватської, чії праці були недоступні тогочасним кіровоградським студентам, до того ж перебували під забороною, може бути почасти порівняне з освоєнням дітьми забороненої сфери страшного під загрозою покарання з боку дорослих (батьків). Тільки в цьому випадку загроза покарання була серйознішою, і «викликання» духу О. Блаватської мало характер прихованого протесту, опозиції до влади.

Інші записані тексти цілком однотипні, зокрема: «<...>мы писали на листе бумаги какие-то буквы, полукругом рисовали алфавит. Это делается на столе или на полу и свечи ставишь вокруг. Брали тарелочку и два человека ее держали с двух сторон, и тарелка должна была сама ходить от буквы к букве. Мы, кажется, то ли Гоголя, то ли Толстого вызывали, им нужно было вопросы задавать. Тарелочка двигалась. Было стремно, ведь это духи, и в темной комнате, сначала было страшно, но все заканчивалось истерическим хохотом <...>» (АП); «Были одни девочки <...> расчертили картонку, написали на ней буквы и цифры <...> на нитку, нужна была именно белая, подвесили иголку, и держа иголку на весу, так чтоб она кончиком касалась картонки, задавали вопросы <...> от “Во сколько лет замуж выйду?” и “Как мужа будут звать?” до “Живет ли у нас в доме домовый?” <...> Иголка соответственно буквы и цифры показывала. Весело не было, но и страшно не особо.

Было любопытно!» (М). Як бачимо, усе відбувається приблизно за однією схемою, у чомусь схожою з практикою «викликання» міфологічних персонажів. Але якщо в останній важливішим усе ж таки видається сама участь, а не результат (адже гном і Пікова Дама можуть так і не з'явитися або ж їх очікування стає настільки страшним, що гра переривається), то участь у спиритичних сеансах націлена саме на результат. Крім того, такі сеанси несуть у собі ще й прогностичну функцію: учасники прагнуть дізнатися майбутнє або уточнити окремі реалії сьогодення.

У деяких текстах спостерігається поєднання традиційних дівочих ворожінь і спиритичних сеансів, коли викликають міфологічного персонажа — «матюкливого гномика», але спосіб контакту з ним такий самий, як з духами, — за допомогою своєрідного аналогу спиритичної дошки: «<...> ми збиралися в однієї з однокласниць, коли батьків не було <...> казали у нас: "матюкливый гномик"... російською мовою казали <...> він асоціювався з чимось злим, я пам'ятаю, що це не добрий персонаж <...> брали два дівочих дзеркала, на столі ставили одне навпроти одного. Потім брали аркуш паперу, там якісь букви писали по колу. І ще щось говорили, але я вже не пам'ятаю <...> шторки закривалися, щоб було максимально темно <...> нам здалося, що він приходив, бо десь щось почало стукати, грукати <...> було страшно <...> ми сприйняли, що він це прийшов, і тікали в іншу кімнату, а потім заглядали, чи там нікого немає» (СМ).

Інформації про те, як візуалізуються персонажі медіумічних практик та яким чином проявляють себе, у записаних нарративах майже не міститься. Різні гноми, як правило, заявляють про себе або відбитками слідів, або нецензурною лайкою, або ж випивають залишену їм воду та з'їдають цукерку. Більш-менш чіткі та певні функціональні характеристики має Пікова Дама, яка може задушити, подряпати, прийти вночі уві сні та налякати. Її специфічність у наявних нарративах окреслюється тим,

що цей персонаж, з одного боку, є ніби річчю, яка ожила — картою, а з другого, — це жіночий міфологічний персонаж, що акумулює в собі риси традиційної відьми.

Близькими до спиритичних сеансів є також різноманітні дитячі ігри з дзеркалами та свічками, ворожіння дівчат на майбутнього нареченого, які побутували у традиційній сільській культурі. Так, А. Топорков зауважує, що і в місті дитячий фольклор продовжує відчувати вплив традиційної культури: наприклад, за допомогою літніх поїздок до родичів у село, міграцій сільського населення в міста [13, с. 15]. Не випадково, що «викликання» інформанти також називають «ворожіннями». Тобто створюючи власну міфологію та ігрову культуру, міська дитина ще й освоює традиційний культурний простір, включаючи його елементи у свою повсякденність.

Отже, явище дитячих медіумічних практик, а саме — «викликання» надприродних істот, характерне для дитячо-підліткової субкультури пізньорадянського періоду, не було винятком і для української міської традиції. Воно розглядається як таке, що перебуває на межі магії, міфології та гри, поєднуючи їхні елементи. З одного боку, розглядувані медіумічні практики генетично споріднені з дівочими любовним ворожінням, а з другого, — увібрали в себе традиції міських спиритичних сеансів. До того ж вони охоплюють весь доступний матеріал з фольклорного фонду, насамперед з традиційних міфологічних уявлень, які різними шляхами потрапляють до дитячої та дівочої міських субкультур.

Записані інтерв'ю дозволяють класифікувати «викликання» на два типи: власне «викликання» міфологічних персонажів і спиритичні сеанси. В обох видах використовується весь арсенал магічної атрибутики та дій: свічки, дзеркала, накреслення кола крейдою, маятник (голка на ниточці), триразове повторення — заклик духу з іншого світу тощо. Усі «викликання» об'єднує ідея можливого контакту з іншим світом, керування надприродними істотами, що досягається виконанням

магічних дій. Для персонажного складу дитячих медіумічних практик характерна певна еkleктичність. Зокрема, він представлений істотами з різних міфологічних традицій, персонажами міських легенд, образами відомих особистостей та ін. Основними функціями, що їх виконують розглянуті форми дитячого міського дозвілля, є ініціальна, соціалізуюча, пізнавальна, прогностична (стосується загалом тільки спиритичних сеансів).

На наш погляд, слід звернути увагу й на деякі закономірності, наявні в більшості текстів, та спробувати проаналізувати їх у майбутньому. По-перше — це гендерний аспект: духів викликають, як правило, тільки дівчатка, на що вказують самі інформанти; по-друге — переважна більшість респондентів (включно з тими, чії тексти не залучено безпосередньо до цього дослідження) походить із периферії — з невеликих районних

(зрідка — обласних) центрів, але не з великих міст. І останнє: якщо тексти відтворюються інформантом рідною українською мовою, то, власне, формули «викликання» духів і назви персонажів озвучуються російською. Можливо, це свідчить про те, що в 1970-х — на початку 1990-х років російська мова була спільною для міжнаціонального спілкування, зокрема в піонерських, а згодом просто літніх таборах, де відпочивали діти з усіх республік колишнього СРСР, і звідки привозили додому знання з різних галузей дитячого фольклору. У майбутньому цікавим видається також простежити еволюцію репертуару «викликання» різних істот від покоління, дослідженого в цій статті або старшого, до покоління сучасних дітей — тобто з'ясувати механізми успадкування та відтворення явища дитячих «викликань», виявити зміни в їхньому персональному складі тощо.

1. *Байдуж М. И.* Городская демонология в постсоветский период / М. И. Байдуж // Актуальные проблемы исторических исследований: взгляд молодых ученых : материалы научного форума. — Новосибирск, 2011. — С. 269–276.

2. *Борисов С. Б.* Культурантропология девичества. Морфология и генезис девичьей составляющей современной неофициальной детско-подростковой культуры [Электронный ресурс] / С. Б. Борисов. — Режим доступа : http://anthropology.ru/ru/texts/borissv/girlhd_0.html.

3. *Борисов С. Б.* Мир русского девичества. 70–90 годы XX века / Сергей Борисович Борисов. — М., 2002. — 343 с.

4. *Борисов С. Б.* Энциклопедический словарь русского детства : в 2 т. / Сергей Борисович Борисов. — Шадринск, 2008. — 518 с.

5. *Буйских Ю.* Тайные праздники детей в мире городской семьи: между игрой, мифологией и магией / Ю. Буйских // Šventės šiuolaikiniam miestui = Festivals in the modern city: straipsnių rinkinys. — Vilnius, 2013. — S. 138–149.

6. *Бычкова Е.* «Вызвать Бабу-Монетницу»: от игровых к магическим практикам / Е. Бычкова // Фетиш и табу: антропология денег в России. — М., 2013. — С. 256–268.

7. *Дандес А.* Кровавая Мэри в зеркале: ритуал и половое созревание / Алан Дандес // Фольк-

лор: семиотика и/или психоанализ. — М., 2003. — С. 231–250.

8. *Лойтер С.* Детская повествовательная традиция [Электронный ресурс] / С. Лойтер // Междунар. науч. конференция «Рябининские чтения-95»: сб. докладов. — Петрозаводск, 1997. — Режим доступа : <http://kizhi.karelia.ru/library/ryabinin-1995/142.html>.

9. *Осорина М. В.* Секретный мир детей в пространстве мира взрослых [Электронный ресурс] / Марина Осорина. — С.Пб., 2008. — Режим доступа : www.psi-gram.livejournal.com/69546.html.

10. *Разумова И. А.* Потаенное знание современной русской семьи. Быт. Фольклор. История / Ирина Разумова. — М., 2001. — 376 с.

11. *Соловьева А. А.* Детские «вызывания» в Пудожском районе [Электронный ресурс] / А. А. Соловьева // Живая старина. — 2005. — № 5. — Режим доступа : <http://cmb.rsuh.ru/article.html?id=66578>.

12. *Топорков А.* Детские секреты в научном освещении (Обзор современной литературы по детскому фольклору) [Электронный ресурс] / А. Топорков // НЛО. — 2000. — № 45. — Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2000/45/topork-pr.html>.

13. *Топорков А.* Пиковая Дама в детском фольклоре / А. Топорков // Русский школьный

фольклор. От «вызываний» Пиковой Дамы до семейных рассказов. – М., 1998. – С. 15–55.

14. Трыкова О. Ю. О современном состоянии жанров детского фольклора [Электронный ресурс] / О. Ю. Трыкова. – Режим доступа : http://vestnik.yvspu.org/releases/doskolnoe_obrazovanie/12_5/.

15. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня / Йохан Хейзинга ; пер. с нидерл. – М., 1992. – 464 с.

16. Чередникова М. П. «Голос детства из далекой дали...» (Игра, магия, миф в детской культуре) / Маина Павловна Чередникова. – М., 2002. – 224 с.

17. Чередникова М. П. Современная русская детская мифология в контексте фактов традиционной культуры и детской психологии / Маина Павловна Чередникова. – Ульяновск, 1995. – 253 с.

18. Anglickienė L. Šiuolaikinis moksleivių folkloras / Laima Anglickienė, Gražina Skabeikytė-

Kazlauskienė, Jurgita Macijauskaitė-Bonda, Ingrida Šlepavičiūtė. – Vilnius, 2013. – 374 p.

19. Armitage M. «All About Mary»: Children's use of the toilet ghost story as a mechanism for dealing with fear, but fear of what? / Marc Armitage // Contemporary Legend. – 2006. – № 9. – P. 1–27.

20. Bayduzh M. The Queen of Spades and her «sister» Bloody Mary in urban Russian legends / M. Bazduyh // In print.

21. Kulakauskienė D. Pirmoji magijos praktika moksleivių gyvenime: dvaselių kvietimai / Dovilė Kulakauskienė // Lietuvių Folkloro Raidos Tendencijos. Tautosakos darbai. – 2008. – 35. – S. 134–150.

22. Norder D. The Face in the Mirror: Looking at Bloody Mary, Mary Worth and Other Variants of a Modern Legend [Электронный ресурс] / Dan Norder. – 1999, 2003. – Режим доступа : <http://web.archive.org/web/20070430222448/http://www.mythologyweb.com/bloodymary.html>.

Список інформантів

АН, 1987 р. н. (народилася в м. Сарни Рівненської обл., проживала в м. Валки Харківської обл., з 2005 р. мешкає в м. Києві). Записала Ю. Буйських у 2013 р.

АП, 1981 р. н. (народилася в м. Токмаку Запорізької обл., мешкає в м. Харкові з кінця 1990-х рр.). Записала Ю. Буйських у 2013 р.

АС, 1989 р. н. (народилася і мешкає в м. Києві). Записала Ю. Буйських у 2013 р.

ЛБ, 1960 р. н. (народилася у Чернігівській обл., донедавна проживала в м. Кіровограді). Записала Ю. Буйських у 2013 р.

М, 1983 р. н. (народилася в м. Краснодоні Луганської обл., мешкає в м. Києві з 2006 р.) Записала Ю. Буйських у 2013 р.

МЛ, 1975 р. н. (народилася в м. Мелітополі Запорізької обл., мешкає в м. Києві із середини 1990-х рр.). Записала Ю. Буйських у 2012 р.

МР, 1990 р. н. (народилася в м. Макіївці Донецької обл., мешкає в м. Києві з 2012 р.) Записала Т. Момот у 2013 р.

СМ, 1986 р. н. (народилася в м. Харцизьку Донецької обл., мешкає в м. Києві з 2010 р.) Записала Ю. Буйських у 2013 р.

ТМ, 1988 р. н. (народилася в м. Вінниці, мешкає в м. Києві з 2010 р.) Записала Ю. Буйських у 2013 р.